

В.А. Ницета,
кандидат педагогічних наук, доцент
(Бердянський державний
педагогічний університет)

РИТОРИЧНІ УМІННЯ ЯК СКЛАДОВА РЕЗУЛЬТАТИВНОЇ БАЗИ ШКІЛЬНОЇ МОВНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми. Новий час декларує залучення багатьох людей у сучасному суспільстві до вирішення ключових проблем у різних галузях, зокрема, в освітньому просторі. Нині особистість має широкі можливості, що постійно зростають, для самовизначення, соціальної адаптації та самореалізації, і в цих умовах мовлення, комунікація набувають особливого значення. XXI століття за всіма прогнозами може стати гуманітарним, і провідну роль відіграватимуть культура, духовність, які будуть утверджувати гідність і цінність особистості людини (В. Рубанов).

У гуманітарній традиції людства риторика має глибокі корені. Соціальний запит на риторичні ідеї, риторичну освіту і, як результат, на риторичні вміння постійно й неухильно зростає. Успішність у володінні словом є запорукою успіху людини практично в усіх сферах життєдіяльності. Риторика вивчає слово й водночас звеличує його, вона пропагує фундаментальний принцип: слово є усвідомленою дією, вчинком, мета якого – змінити думки чи дії та вчинки інших людей. Тому неабиякого значення набуває проблема вивчення риторики на всіх рівнях освіти – проблема формування риторичних умінь, риторичної компетентності.

Аналіз досліджень і публікацій. У працях з риторики та проблематики риторичної освіти (В. Аннушкін, Л. Антонова, Т. Анісімова, І. Атватер, Д. Баранник, М. Бахтін, Б. Бобильов, К. Бредемайер, В. Вандишев, В. Виноградов, О. Волков, Т. Воронцова, Т. Габдурахімова, А. Габідулліна, Л. Горобець, Н. Голуб, Ж. Дюбуа, Н. Іпполітова, І. Калмикова, Ю. Караулов, Є. Ключев, А. Князьков, М. Колтунова, З. Курцева, Т. Ладиженська, Х. Леммерман, Л. Мацько, Є. Мелібруда, А. Михальська, В. Молдован, О. Муштур, С. Мінєєва, Ю. Александров, О. Олійник, О. Орлов, М. Пентиліук, Г. Почепцов, Ю. Рощественський, В. Рубанов, Г. Рузавін, Г. Сагач, О. Сиротиніна, В. Тюпа, І. Хоменко, О. Чувакін) розглядаються лінгвістичні й лінгводидактичні основи риторики як науки та навчальної дисципліни, засади риторики як вчення про ефективне та впливове мовлення, мистецтво переконання тощо. Проте в контексті шкільної риторичної освіти бракує розробок стрункої системи формування риторичної

компетентності особистості, недостатньо вивчений аспект співвідношення риторичних умінь і риторичної компетентності.

У визначеннях фахівців з теорії і практики запровадження компетентнісного підходу (С. Антонова, Л. Баландіна, К. Баханов, С. Бондар, Т. Вольфовська, Л. Горобець, Н. Голуб, П. Горностаї, В. Доній, І. Єрмаков, І. Зимня, С. Клепко, А. Кондаков, О. Локшина, О. Мітусова, Г. Несен, О. Овчарук, Н. Отводенко, М. Пентилюк, Л. Пироженко, О. Пометун, Дж. Равен, Г. Селевко, Н. Софій, Л. Сохань, Т. Титаренко, А. Хуторський) термін “компетентність” означається через поняття “компетенція”, “успіх”, “знання”, “готовність”, “здатність”, “уміння”, “навички”, “досвід”, “характеристика”, “ставлення” тощо. Безумовно, кожне з визначень компетентності має право на існування, адже дефініції ґрунтуються на результатах досліджень авторів. Проте ключові слова визначають сутнісний і семантичний рівень розуміння поняття.

Поділяючи думку, що компетентність є складним інтегральним утворенням, вважаємо правильним розуміти цей термін у таких аспектах: 1) компетентність є характеристикою особистості людини, набутою якістю; 2) змістове й сутнісне поле компетентності варто розглядати в контексті триступеневої структури “knowing – doing – being” (Дж. Равен). Компетентність є результативно, буттєвою характеристикою. Вона формується, набувається й виявляється в процесі діяльності, отже, містить діяльнісні характеристики. Для формування компетентності необхідні певні інструменти. Інструментальний бік компетентності може бути представлений знаннями, ставленнями, компетенціями. Готовність, здатність, уміння, навички складають діяльнісне тло процесу формування (набуття) компетентності. Результативний, буттєвий сенс компетентності розкривається через ключові слова “успіх” і “досвід”. Саме через ці слова, на нашу думку, доцільно трактувати компетентність як особистісну якість людини.

Нині в лінгводидактичному середовищі активно опрацьовується проблематика формування риторичної компетентності. Актуальною проблемою нині, на наше переконання, є визначення функціональних структур риторичної компетентності, зокрема, в аспекті риторичних умінь. **Мета статті** – окреслити комплекс риторичних умінь як діяльнісної складової риторичної компетентності.

Дослідження стосується шкільної мовної освіти, зокрема, її результативної бази. Тому було проаналізовано психолого-педагогічний контекст умінь. У педагогіці та психології уміння означаються як: свідоме оволодіння сукупністю певних навчальних операцій (способів здійснення дій) (В. Лозова); володіння способами (прийомами, діями) застосування засвоєваних знань на практиці

(Л. Столяренко); підготовленість до практичних і теоретичних дій, що виконуються швидко, точно, свідомо на основі засвоєних знань і життєвого досвіду (Г. Коджаспирова); знання в дії (Т. Стефановська); свідоме використання системи навичок і знань про них у діяльності в цілому (В. Безрукова); можливість успішного виконання дій на основі набутих знань для рішення поставлених завдань у відповідності із зазначеними умовами (Ю. Бабанський); спосіб дії, який складається з упорядкованого ряду операцій, що мають спільну мету, і засвоєний до ступеня готовності його застосовування у варіативних ситуаціях (І. Лернер); особлива діяльність, основним змістом якої є узгоджена система розумових і практичних дій, спрямованих на мету, що ясно усвідомлюється (Г. Щукіна); набута людиною здатність цілеспрямовано й творчо користуватися своїми знаннями та навичками в процесі як теоретичної, так і практичної діяльності (М. Скаткін); можливість ефективно виконувати дію (діяльність) у відповідності із цілями та умовами (М. Євтух); здатність до ефективного виконання певної діяльності на основі наявних знань відповідно до умов (Г. Селевко); психічні утворення, що формуються в процесі набуття людиною життєвого й професійного досвіду; здобута в процесі навчання можливість творчо застосовувати знання й досягати бажаного результату в умовах практичної діяльності (В. Крисько).

Наведені трактування дозволяють зробити певні висновки: 1) уміння ґрунтуються на предметних знаннях, життєвих знаннях, знаннях життя, знаннях про способи дій; 2) уміння є сукупністю операцій, конкретними діями, елементами діяльності; 3) уміння варто розглядати невіддільно від свідомості, мотивації, умов, цілей особистості та цілей і завдань діяльності; 4) уміння можуть ґрунтуватися на життєвому досвіді; 5) оволодіння вміннями забезпечує успіх і є запорукою набуття людиною досвіду (життєвого, практичної діяльності).

Екстраполюючи зазначені висновки на проблематику риторичних умінь учнів основної школи, визначаємо: 1) риторичні вміння мають ґрунтуватися на знаннях мови, риторики, знаннях про мовлення, комунікацію; 2) риторичні вміння є сукупністю загальнонавчальних умінь, мовленнєвих дій, елементів мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності; 3) для формування свідомих риторичних умінь необхідно цілеспрямовано мотивувати учнів, створювати доцільні умови і в навчанні окреслювати відповідну мету й завдання діяльності; 4) у процес формування риторичних умінь логічно залучать життєвий досвід учнів, їх комунікативний досвід; 5) риторичні вміння як складова результативної бази шкільної мовної освіти є підґрунтям для формування у школярів риторичної компетентності.

У ході дослідження були проаналізовані такі джерела: наукові праці [5; 6; 8; 10; 13; 15; 19; 21], навчальні посібники практичного спрямування [1; 3; 4; 8; 12; 14; 17; 20], програми для загальноосвітньої школи [7; 8; 9; 11; 16; 18; 19], методичні матеріали до уроків [2; 8] (разом двадцять чотири джерела двадцяти п'яти авторів). У результаті складено таблицю “Номенклатура риторичних умінь” (табл. 1).

У таблиці окреслений комплекс риторичних умінь (69 позицій), які за умови цілеспрямовано організованої педагогічної діяльності можуть бути сформовані в учнів основної школи в процесі навчання української мови. Кожне із зазначених риторичних умінь з різною частотою зустрічається в проаналізованих джерелах (від одного до шістнадцяти виборів). Проте, на нашу думку, формування саме цих умінь як запоруки набуття учнями риторичної компетентності має стати метою діяльності вчителів-словесників сучасної школи. І найдієвішим шляхом формування риторичної компетентності є риторизація шкільної мовної освіти (зокрема, шкільного курсу української мови, мовленнєвого розвитку школярів, педагогічного спілкування).

Висновки. Компетентність є характеристикою, якістю особистості, результативний, буттєвий сенс якої розкривається через поняття “успіх” і “досвід”. Будь-яка компетентність має діяльнісний контекст, представлений передовсім уміннями. Основою для формування у школярів риторичної компетентності мають бути риторичні вміння як сукупність загальнонавчальних умінь, мовленнєвих дій, елементів мовленнєвої, комунікативної та риторичної діяльності в процесі навчання української мови.

Перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження вбачаємо в детальній багаторівневій класифікації та систематизації комплексу риторичних умінь і співвіднесення їх зі структурними компонентами риторичної компетентності учнів основної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Анисимова Г. В.* Риторика / Г. В. Анисимова. – Владивосток : Издательство Дальневосточного университета, 2004. – 73 с.
2. *Антонова Л. Г.* Школьная риторика : материалы к урокам [Электронный ресурс] / Антонова Любовь Геннадьевна. – Режим доступа : http://www.iroyar.ru:8101/resource/distant/russian_language/praktik/r13.htm. – Заголовок с экрана.
3. *Байсара Л. І.* Опорний конспект лекцій з курсу “Риторика” : посібник / Л. І. Байсара. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, [2005]. – 23 с.
4. *Бобылев Б. Г.* Практикум по риторике : метод. пособие / Б. Г. Бобылев. – Орел : ОрелГТУ, 2002. – 68 с.
5. *Голуб Н. Б.* Риторика у вищій школі : монографія / Н. Б. Голуб. – Черкаси : Брама-Україна, 2008. – 400 с.

6. *Дишлюк Ю. М.* Формування ораторських умінь в учнів 5–8 класів у процесі вивчення зарубіжної літератури : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та пед. наук : 13.00.02 – теорія і методика навчання (зарубіжна література) / Дишлюк Юлія Миколаївна ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 15 с.

7. *Калмыкова И. Р.* Программы школьного курса риторики [Электронный ресурс] / И. Р. Калмыкова. – Режим доступа : http://www.iro.yar.ru/resource/distant/russian_language/program/slov/rt7.htm. – Заголовок с экрана.

8. *Коваленко С.* Етика ділової документації : програма факультативного курсу для 10 (11) класу універсального профілю загальноосвітніх навчальних закладів / Сергій Коваленко // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 18–27; *Коваленко С. М.* Сучасна риторика : навч.-практ. посібник / Сергій Коваленко. – Тернопіль : Мандрівець, 2007. – 184 с.; *Коваленко С.* Риторична освіта в контексті сучасної лінгводидактики / Сергій Коваленко // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 51–60.

9. *Ладыженская Т. А.* Программа по риторике 5–11-й классы [Электронный ресурс] / Т. А. Ладыженская. – Режим доступа : http://metodistsv.org/files/28303/ladyzhenskaja_programma_po_ritorike_5-11_klassy.doc. – Заголовок с экрана.

10. *Леммерман Х.* Учебник риторики : тренировка речи с упражнениями [Электронный ресурс] / Хайнц Леммерман. – [перевод с нем. С. Т. Бугло]. – Режим доступа : http://www.klex.ru/books/contact/lemmerman_uchebnik_ritoriki.rar. – Заголовок с экрана // www.ritorika.igro.ru.

11. *Ляшкевич А.* Живе слово : розвиток комунікативно-творчих умінь і навичок учнів : програма гуртка для школярів 5–7 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Антоніна Ляшкевич // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 71–82.

12. *Невская М.* Риторика : шпаргалка [Электронный ресурс] / Марина Невская. – Режим доступа : litres.ru. – Заголовок с экрана.

13. *Омельчук С.* Слово розумне, моральне, емоційне... : мовні засоби створення ораторського виступу та методика їх опрацювання на аспектах уроках української мови / Сергій Омельчук // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 53–62.

14. *Основи* ораторського мистецтва : практикум / [уклад. О. І. Когут]. – Тернопіль : Астон, 2005. – 296 с.

15. *Пентиліук М. І.* Текстодцентричний аспект формування риторичних умінь і навичок учнів / Пентиліук М. І. // Актуальні проблеми

сучасної лінгводидактики : збірник статей / Пентиліук М. І. – К. : Ленвіт, 2011. – С. 96–108.

16. Програма “Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (5–9 класи)” [Електронний ресурс] / укладачі: Г. Т. Шелехова, М. І. Пентиліук, В. І. Новосьолова, Т. Д. Гнаткович, Н. Б. Коржова, К. В. Таранік-Ткачук. – http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/general-secondary-education/educational_programs/. – Заголовок з екрану.

17. *Рубанов В. Г.* Риторика : учеб. пособие / Рубанов В. Г. – Томск : [б. и.], 2008. – 204 с.

18. *Степанюк М.* Вступ до риторики : авторська програма пропедевтичного курсу для 5–7 класів / Микола Степанюк // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. – 2008. – № 5 (68). – С. 63–70.

19. *Федоренко В.* Історія світової риторики : програма факультативного курсу для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Валерій Федоренко // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 28–37; *Федоренко В.* Розвиток риторичних здібностей школярів у навчальному процесі / Валерій Федоренко // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 61–64.

20. *Хоменко І. В.* Еристика : мистецтво полеміки : навч. посібник / І. В. Хоменко. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 192 с.

21. *Шуляр В.* Формування риторичної компетентності старшокласників у науково-дослідницькій діяльності / Василь Шуляр // Бібліотечка “Дивослова”. – 2008. – № 8 (38). – С. 47–50.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається проблема визначення комплексу риторичних умінь учнів як результативної бази шкільної мовної освіти. У результаті аналізу фахової методичної літератури окреслено номенклатуру риторичних умінь учнів основної школи як підґрунтя для формування риторичної компетентності.

Ключові слова: уміння, риторичні уміння, риторична компетентність, номенклатура риторичних умінь, риторизація.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается проблема определения комплекса риторических умений учащихся как результативной базы школьного языкового образования. В результате анализа профессиональной методической литературы составлена номенклатура риторических умений учащихся основной школы как основы формирования риторической компетентности.

Ключевые слова: умения, риторические умения, риторическая компетентность, номенклатура риторических умений, риторизация.

SUMMARY

In the article the problem of defining the complex of pupils' rhetorical skills as a resultative base of school language education is considered. In the result of the analysis of professional methodical literature there have been made a list of pupils' rhetorical skills as a base of forming of rhetorical competence.

Key word: skills, rhetorical skills, rhetorical competence, a list of rhetorical skills, rithorization.

Ницета В. А. Риторичні уміння як складова результативної бази шкільної мовної освіти / В. А. Ницета // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – № 4. – Бердянськ : БДПУ, 2012. – С. 218–226.